

АСАБЛІВАСЦІ КАНФЕСІЙНАЙ СІТУАЦЫІ НА БЕЛАРУСКИХ І ЎКРАЇНСКІХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДЗЕ РЭЧЫ ПАСПАЛАТАЙ

Барсук Алена Яўгеньеўна
дацэнт кафедры гісторыі і грамадазнаўчых дысцыплін
МДПУ імя І. П. Шамякіна,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт
(г. Мазыр, Беларусь)

Вызначаны асаблівасці канфесійнай сітуацыі на беларускіх і ўкраінскіх землях у XVI–XVIII стст., якіх характарызуецца з'яўленнем пратэстантызму спрабамі рэформ царкоўнага і свецкага жыція, пашырэннем ідэі царкоўнага адзінства, кансалідацыі каталіцтва, з'яўленнем і пашырэннем уніяцтва ў Рэчы Паспалітай.

Рэлігія і Царква, як яе арганізацыйны інстытут, у сярэднявечнай Еўропе займалі пануюча месца ў дзяржаве і грамадстве, вызначалі ўнутраную і внешнюю палітыку дзяржавы, кіравалі адукаций і судаводствам, фарміравалі светаўспрыманне і светапогляд чалавека. На пачатку XVI ст. у Еўропе назіраецца ідэалагічны і арганізацыйны крызіс Царквы, які быў абумоўлены новымі гістарычнымі ўмовамі, перш за ёсё, развіццём навуковых ведаў і грамадскай думкі, новым узроўнем вытворчасці і сацыяльна-еканамічных адносін. Вынікам гэтых грамадскіх працесаў стаў рэформацыйны рух, які акрэсліваў сацыяльную, палітычную, эканамічную супэрнасці сучаснасці, вызначаў ідэалагічную сродкі шляхі іх вырашэння праз пропаганду неабходнасці выканання раннехрысціянскіх запаветаў, перагляду жыція духавенства і вернікаў.

Канфесійная сітуацыя на беларускіх і ўкраінскіх землях у XVI ст. акрэслівалася вышэй узгаданымі ўмовамі. Унутраны крызіс праваслаўнай царквы вызначаўся дэзарганізацыяй царкоўна-іерархічных адносін, што ў свою чаргу прыводзіла да злоўживання ў вышэйшай іерархіі (шляхецтва духоўнага стану), выпадкай узурпацыі свецкім асобамі царкоўных пасад, іх куплю-продажах, злоўживання правам патранату і дараўнення манастыроў, цэрквеў, епіскапскіх кафедр ("подаванья столиц духовных и всех хлебов духовных"), бо ѿсе духоўныя пасады лічыліся прыбытовымі месцамі ("хлебом духовных"), якія можна атрымаць ад караля за розныя заслугі ці купіць за гроши. Сярод ніжэйшага духавенства (паспалітага стану) пашырана невуцтва, грубінства і нядбайнасць [1, с. 30, 68, 32, 47–48, 50].

Неабходнасць пераадолення крызісу праваслаўнай царквы садзейнічала развіццю брацкага руху на беларускіх і ўкраінскіх землях. Брацтвы дзеянічалі на аснове прынцыпа саборнасці (калегіяльнасці вернікаў і святарства), атрымлівалі статус стаўрапігії сталі разглядацца грамадкасцю як сродак выйсця царкви з крызісу. Маючы паўнамоцтвы ўсходніх патрыярху назіраць за жыццём і маральнасцю свецкіх і духоўных асоб, кантроліваць дэйнасць архіерэяў, брацтвы імкнуліся ўпіўваць на вышэйшае кіруніцтва "захаднерускай" царквы. Епіскапы не жадалі зносаць кантроль брацтваў, якія ў вачах шляхты выглядалі не больш чым зборышчам "хлопоў, шевцоў, седельников і кожемяков", забяспечаных падтрымкай знакамітых апекунуў (Астрожскіх, Віленскіх, Скумінаў, Мсціслаўскіх, Сакалінскіх, Масальскіх і інш., загадных, напрыклад, у рээстры Віленскага праваслаўнага брацтва). Вынікам стаў раскол праваслаўя на дзве плыні: іерархічную, што далаўчылася да лацінства, і саборную [1, с. 100, 102].

У тыхіх абставінах ідэя царкоўнага адзінства набыла актуальнасць і разглядалася як шлях выйсця з заняпаду. Але разуменне "еднасці царквы Божай", сродкаў рэалізацыі і жаданых вынікаў было розным. Для адных прыхільнікаў міжканфесійная унія была сродкам інтэграцыі ВКЛ у Захаднюю Еўропу, для другіх – вызначала згоду паміж каталіцтвам і праваслаўем і тым самым вырашала складаную знешнепалітычную пра-

блему супрацьстаяння Рэчы Паспалітай і Рускай дзяржавы, для трэціх – акрэслівала імкненне да стварэння самастойнай беларуска-ўкраінскай праваслаўнай мітраполіі і шлях захавання дзяржаўнай і духоўна-культурнай незалежнасці. Пэўныя колы імкнуліся да рэалізацыі канкрэтных палітычных мятаў: барацьба з Рэформацыйяй і пашырэнне ўплыву каталіцтва на беларускія і ўкраінскія землі.

Вынікі уніі не супалі з надзеямі кіруючых колаў ВКЛ – замест кансалідацыі насыльніцтва па культурна-рэлігійнай прыкмете, атрымаўся велізарны ўнутраны сацыяльна-палітычны канфлікт і авбастрэнне адносін з Рускай дзяржавай, а міжканфесійная супэрнасці ператварыліся ў знешнепалітычны фактар. Прымусавае насыдженне рэлігійна-культурнага адзінства выклікала абурэнне не толькі інтэлектуальны эліты, але і шырокіх колаў беларускага і ўкраінскага праваслаўнага насыльніцтва. Берасцейская унія 1596 г. замацавала раскол праваслаўнай царквы і стала сімвалам іерархічнага адзінаўладдя ў царкоўных адносінах, таму што прынцыпы іерархічнай структуры каталіцкай царквы адрозніваліся ад саборных пачаткаў праваслаўнай царквы, якія вызначалі выбранне іерархіяў, шырокі ўздел вернікаў у справах царквы і практику склікання праваслаўных Сабораў. Гэта выключыла права на самавызначэнне ў справах веры і самакіравання як рэлігійна-грамадскай арганізацыі.

У першай палове XVII ст. уніяцтва пашыраецца прымусова і марудна. Шматлікая праваслаўная шляхта сваім уплывам у Сенате і голасам на Сойме прымушала каралеў пры кожным зручным выпадку гарантаваць свабоду веравызнання. Аднак надзяляліся пасадамі, сенатарскімі месцамі, прыбытковымі староствамі, "усялякімі бенефіцыямі" пераважна католікі, праваслаўныя шляхецкія роды бяднелі ці не вытрымлівалі і паддаваліся прывабнай іезуіцкай пропагандзе, падмацаванай марай на "мирскія блага" [2, с. 283]. На думку У. Антоновіча, "крутыя" дзеяянні ўрада ў першай палове XVII ст. прывялі да таго, што "собралася медленно гроза, которая разразиться через сорок лет страшной катастрофой" [3, с. 214].

На пачатку XVII ст. у абарону праваслаўных вернікаў адкрыта выступіла казацтва. Дэяканы намаганням гетмана Войска Запарожскага Пятра Канашэвіча Сагайдачнага, у 1620 г. іерусалімскі патрыярх Феафан аднавіў праваслаўную іерархію на беларускіх і ўкраінскіх землях, але яе паўнамоцтвы былі значна аблежаваны, а кафедры займалі уніяцкія епіскапы [4, с. 75, 71].

"Самачыннае" авбяшчэнне праваслаўных іерархіяў (без згоды сойма і карала Рэчы Паспалітай) выклікала абурэнне з боку ўрадавых колаў. Заклікі мітраполіта Іова Барэцкага, епіскапа Мялеція Сматрыцкага, Ізэйлія Курцэвіча і Іоанія Капінскага да насыльніцтва і запарожскіх казакоў абараняць "веру бацькоў" авбастралі міжканфесійныя адносіны на беларускіх і ўкраінскіх землях у пачатку 20-х гг. XVII ст. [5, с. 242]. Таму ў 1627–1629 гг. прадпрымаяцца спробы наладзіць Саборы аб аб'яднанні уніяцтва і праваслаўя. Аднак супраць аб'яднання канфесій выступілі прадстаўнікі Войска Запарожскага на ват прад'явілі ультыматум ілову Барэцкаму [5, с. 264–267, 269, 275–276]. Няўдалая спроба дамовіца з праваслаўнымі вызначыла неабходнасць зацвярджэння "Артыкулаў заспакаення грэчаскай рэлігіі" ў 1632 г. іафіцыйнага аднаўлення праваслаўнай іерархіі. На сойме 1635 г. былі пацверджаны каралеўскія прывілеі праваслаўнай іуніяцкай канфесіям. Кароль Уладзіслаў IV па ініцыятыве Адама Аляксандра Сангушкі пропануе ўніяцкаму і праваслаўнаму мітрапалітам. Вельяміну Руцкаму і Пятру Магілуabra> абраць адзінага вышэйшага іерарха і стварыць адзінную аўтакефальную царкву. Умовы аб'яднання канфесій планавалася аблеркаваць на Вальным сойме 1637 г. Аднак Ватыкан забараніў аблеркаваць пытанні дагматыкі і патрабаваў безумоўнага падпрадкавання праваслаўных Рыму. Атрымаць згоду папы на стварэнне ўласнага патры-

ярхата імкнуўся ўніяцкі мітропаліт Рафаіл Корсак у 1640 г., але падчас свайго візіту ў Ватыкан памёр, недасягнуўшы мэты [7, с. 301-303]. Рэлігійнае пытанне набыло небывалую вастрынью ў Рэчы Паспалітай падчас падзеі 1648–1667 гг., калі казацтва выкарыстоўвала праваслаўе ў якасці баявога сцяга, царкоўная унія ліквідавалася, уніяты вынішчаліся [4, с. 286].

Уніяцтва значна пашыраецца з 70–80-х гг. XVII ст., што было абумоўлена пераходам найбольш упływowай шляхты ў каталіцтва, ўрадавай палітыкай і стратай ўплыву брацтваў, якія павінны былі падпарадкованы епіскапам, праваслаўным забараняліся “зносіны з патрыярхам”. У якасці абаронцаў праваслаўя засталіся толькі святары, мяшчане і селяне [2, с. 289, 311]. Антоновіч характарызаваў міжканфесійную барацьбу ў Рэчы Паспалітай да Замойскага Сабору 1720 г. як “бясконцы шэраг асобных выпадкаў пераследу і падтрымкі”, калі ўлады абмінаюць адкрытае супрацьстаянне, прыкрываюць свае дзеянні таямніцаю, недагаворана сцяямі, наўмысным неразуменнем тэрмінаў, не патрабуюць агульной згоды на унію, тым самым не даюць магчымасці для галоснага пратэсту. Словы унія, дызунія, схізма знікаюць з адміністрацыйнага ўжытку да сярэдзіны XVIII ст.

У XVIII ст. у Рэчы Паспалітай засталася толькі адна праваслаўная епархія – Беларуская. Аднак епіскапы аддаленай Беларускай епархii не здолелі кіраваць усёй прасторай літоўска-рускіх земляў, таму што сустракалі перашкоды з боку Кіеўскіх мітропалітаў, якія прызналі ўладу Маскоўскага патрыярха і імкнуліся яе пашырыць на памежныя тэрыторыі [4, с. 295–296]. лёс праваслаўнага прыхода залежаў ад капрызу і карыстальства землеўласніка, падарожных жаўнероў ці шляхціца, ксяндза бліжэйшага касцёла, часта разглядаўся як магчымасць атрыманца матэрыяльнай выгады шляхам рабавання маёмасці і захопу зямель [6, с. 397, 407, 95, 153, 232, 243, 275, 304–309].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Левицкий, О. Предисловие / Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 1. Т. 6 : Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322–1648 гг.). – 1883. – 939 с.
2. Антонович, В. Б. Очерк состояния православной церкви в Юго-Западной России с половины XVII до конца XVIII столетия // Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. Т. 1. – С. 265–278. – Киев : Тип. Е. Я. Федорова, Крещатицкая площ., 1885. – 351 с.
3. Антонович, В. Б. Очерк отношений польского государства к православию и православной церкви / Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. Т. 1. – С. 279–342. – Киев : Тип. Е. Я. Федорова, Крещатицкая площ., 1885.
4. Василенко, Н. П. Очерки истории Западной Руси и Украины. – Киев : Издание книжного магазина Н. Я. Оглоблина, Крещатикъ, 33, 1915. – 615 с.
5. Україна: хронологія розвитку. Т. 4 : На порозі Нового часу. Від Люблінської унії до кінця XVIII століття / рэдкал. В. А. Смолій (гал. рэд) [і інш.] ; Ін-т історії України НАН України. – Киів : ТОВ «Кріон», 2009. – 863 с.
6. Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 1. Т. 4 : Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322–1648). – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – 182, 938 с.